

**Váradí Monika Mária (szerk.):
Kistelepülések lépéskényszerben
(Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest, 2008, 661 p.)**

BELUSZKY PÁL

Mindenkinek! Mindenkinek, aki a régen volt nádtető (alternatív megoldásokat kedvelőknek: zsúpfedeles), kicsinyke ablakokban muskátlit nevelő, szabadkéményeiből bodor füstöt eregető hajlékok faluját siratja-álmodja vissza, istállónként két tehénkével; mindenkinek, aki politikusként szónokol a mai falvak sanyarú sorsáról, s ennek kapcsán az elmúlt 20 vagy 40 év mulasztásait, „tervszerű” pusztítómunkáját emlegeti, s a magyar falvakból-vidékből sarjadó égis élethez gyökereit rágó kártevőkről vizionál; mindenkinek, akik legelésző kicsiny kecskéktől várják falvaink felvirágzását; mindenkinek, aki a mezőgazdaság s napjaink falvai közé egyenlőségjelet tesz; mindenkinek, aki a mai faluállományt valamiféle egységes masszának véli; mindenkinek, aki a Vérhalom villáiban tudni véli, mi kell a „parasztoknak”... Mindenkinek el kell(ene) olvasnia a Váradí Monika Mária szerkesztette kötetet, a „Kistelepülések lépéskényszerben”-t; a 660 oldalon túljutva (nem lesz nehéz, a könyv kitűnően van megírva!) naprakész, markáns, ám árnyalt, sokszínű képet kap(na) – ha kényszerűen a grisaille technikát kell is alkalmaznia – Magyarországon falvairól, legalábbis azokról, amelyekről a legtöbb szó esik napjainkban: az aprófalvakról, a hátrányos helyzetű tájak kistelepüléseiről. Az Új Mandátum Kiadó által megjelentetett kötet az MTA Regionális Kutatások Központja, valamint a Pécsi Tudományegyetem Kommunikáció- és Médiatudományi Tanszékének szervezésében öt jellegzetesen aprófalvas vidéken végzett terepi kutatás eredményeit adja közre. A kutatást antropológiai és szociológiai érdeklődésű, fél éves módszertani szemináriumon felkészített egyetemi hallgatók segítségével hajtották végre.

A terepmunkát végző kutatócsoportok kettős feladattal vizsgálták:

- „Erőforrásleltárt” készítettek, amelynek a tágabb környezet erőforrásait és a kiválasztott települések ezekhez való kapcsolódási lehetőségeit is tartalmaznia kellett.
- Két kiválasztott település közösségéről kvalitatív vizsgálati módszerekre támaszkodó, részletes antropológiai-szociológiai leírást készítettek.

Az öt kiválasztott aprófalvas térség (mikrokörzet, kistáj) közül kettőt átlagos helyzetűnek ítélték a kutatás vezetői, a további hármat „súlyos problématerületnek”. A vizsgált térségek közül a legkedvezőbb helyzetben a Zalaszentgróti kistérségben fekvő, Túrje és Somogyecsei között elhelyezkedő falucsoport van, a

Balaton-felvidék, a Balaton, Keszthely és Hévíz „hátországaként”. Viszonylag kedvező helyzetének magyarázata a környék kisvárosainak, idegenforgalmi központjainak munkahelykínálatában rejlik, a vizsgálat szerint ehhez „... méltó 'belső' emberi erőforrások, közösségi értékek társulnak.” Az idealizált képet a szerzők szerint az esettanulmányok rendre korrigálták, de a „lejtő” alján elhelyezkedő gettófalvakhoz képest mégis elfogadhatóak az életkörülmények. Itt is érezte hatását a tsz-eknek és a bakonyi bányáknak a megszűnése, ám a munkanélküliek aránya (a vizsgálat időpontjában!) csupán 10–11%-ot tett ki, ami „kezelhető mérték”. A „terepjárók” innovációra való fogékonyságot és értékőrzési törekvéseket tapasztaltak a mikrokörzetben (amelynek része a közel kétezer lakosú, prosperáló Túrje is). Ezen az egyébként előregedő lakosságú tájon a „...helyi közösségekben szocializálódott vagy erős szűrőkkel megtelepedni engedett, integrált” roma családok számottevő erőforrást jelentenek. A mikrokörzet egyes súlyosan előregedő falvaiban, mint például Nagygyörbőn a „lomizós” cigány családok házakat építenek, gyerekeiket taníttatják; őket az egyetlen, „... a rendszerváltás óta a faluban fejlődést hozó csoportként” azonosította a vizsgálat. Ám az elvándorlás, az előregedés, a helyi és ingázással elérhető munkahelyek korlátozott száma, az intézmények elvesztése e tájon is leselkedő veszélyt jelent a kistalvak számára. (A mikrokörzet falvai közül Sümegcsehiről és Nagygyörbőről készült részletes esettanulmány.)

Kedvezőtlenebb kép rajzolódott ki a belső-somogyi, Böhönye környéki mikrokörzetről. A helyi gazdaság ugyan nem omlott össze teljesen, de az ingázási lehetőségek kedvezőtlenek, a mezőgazdaság egyelőre csak a túlélésre „játszik”, s Belső-Somogyban a gettósodás is komoly veszélyt jelent. Sajátos színfoltja a térségnek a nagyszámú, főleg német és holland háztulajdonos. (Részletes vizsgálatra Nagyszakácsi és Böhönye került.)

Szatmár (a Fehérgyarmati kistérség vizsgálatba bevont északkeleti zuga) fekvése nagyobb városoktól távol, az országhatár mentén „Ukrajna” és „Románia” ölelésében kifejezetten hátrányos, a falvak többsége 500–1000 lakosú, a helyi ipar a rendszerváltás után „önmaga árnyékává fogyott”. Mégsem tartozik a mikrokörzet a leleasettebbek közé, az „...egyéni igyekvés, szorgalom számtalan megnyilvánulása ...” és az önkormányzatoknak a megélhetési források bővítésére irányuló sikeres törekvései nyomán. (S mindezek magyarázata – teszem hozzá – a táj társadalomtörténetében rejlik: a kismemesi falvak nagy számában, a második világháború előtti birtokos-paraszti réteg domináns voltában s minden bizonnyal a kálvinista hitben.) Szatmárban Túristvándiról („kis falu, nagy tervekkel”) és Tiszacsécséről („a beágyazott falu”) kapunk közelképet.

Az életminőségi lejtő alján a tornai falucsoport (az Edelényi kistérség északi harmada) és a Dráva menti mikrokörzet (Siklóstól–Harkánytól délre eső községek) helyezkedik el. Kedvezőtlen agráradoottságok, régóta erodálódó lakosság – egykzés, el- és kivándorlás –, az alapfokú intézmények kivonulása, szélsőséges, „térségi léptékű” gettósodás, a mélyszegénységben élők igen magas aránya, a helyi társadalmak magabírásának, „tartásának” hiánya; ahogy a fejezet írója fogalmaz: homogén etnikai gettók alakultak ki „...mozdíthatatlan, térbeli és társadalmi

mobilitásra jórészt képtelen, szegénysorba szorult emberekkel...” E két térségen belül is legnyomorúságosabb a helyzete a kutatók által behatóan vizsgált, 70–80 főt számláló drávaszabolcsi Lengyári telepnek; az ottélők „reménytelenül kívül rekedtek a többségi társadalom körein.”

Az ország öt mikrokozmetében, nagyszámú aprófaluban és azok központjában végzett sokszempontú, mélyreható, a tudományos precizitással megírt szövegekből is kitűnő empátiával és megfigyelőkészséggel végzett terepmunka hozadéka szinte áttekinthetetlenül gazdag; új, eddig nem vagy alig ismert jelenségeket, „viszonylatokat”, folyamatokat, „túlélési technikákat” (melyek sajnos nem szórakoztató showk) „fedez fel”, sejtéseket igazol vagy cáfol, közhelyeket tölt meg konkrét tartalommal. E gazdag „termést” sorra venni itt nincs módom. Példaként említek néhányat.

- Minden falu, minden helyi társadalom megismételhetetlen egyediség. A „túlélési technikáknak” változatos formái alakultak ki (a legelésző kicsiny kecskék tartása mellett). Néhol informális patrónus–kliens-viszony alakult ki a romák és nemromák között. Máshol az állami gondozottak „vállalásának” anyagi hozadéka is van. Néhol „sikerült” a falvak felnőtt lakossága többségének rokkantnyugdíjassá válnia. Néhol működött a szociális földprogram, néhol nem. A Dunántúlon százak (ezrek?) élnek a lomizásból. Néhol csurran-cseppen valami a külföldi háztulajdonosoktól is. A falvak tényleges helyzetének, folyamatainak, a lakosság életvitelének ismerete nélkül aligha lehet sikeres „felzárkóztatási” programokat megvalósítani.
- Minél kisebb, elesettebb, hátrányosabb helyzetű egy-egy község, annál nagyobb szerepe van a települések életében a helyi vezetőknek, mindenekelőtt a polgármestereknek. Már-már alig hihető informális hatásköröket alakít ki egy-egy polgármester a túlélés érdekében; a kötetben a tarnai községek egyikének első embere a példa erre a különleges szerepre.
- Meglepő súlyuk lehet, elsősorban a Dunántúl falvaiban, a külföldi ingatlan-tulajdonosoknak („... négy-öt német mindenütt akad”); ez korábban is tudott volt. De hogy itt-tartózkodásuk jellege és a befogadó falvakhoz fűződő viszonyuk mily sokféle lehet a néhány hétre érkező nyaralóktól az állandóan itt lakó s itt vállalkozást vivő külföldi állampolgárokig, a zártkörű, mereven elkülönülő kompániákat alkotó csoportoktól a falvak életében részt venni szándékozó „vendégekig”, arról a kötet írásai világosították fel a recenzenst.
- A Nagygyörbőről írtakból kapunk képet egy sajátos, alig ismert település-szerkezeti elem, a „hegy” (szőlőhegy, szőlőskert) szerepéről. (Sümegegsehi kapcsán is esik szó a hegyről.) A települések belső részeitől távolabb fekvő szőlőkben létesült építmények – pincék, présházák, kamrák stb. – olykor huzamosabb ideig lakottá váltak – akárcsak az alföldi tanyák –, majd a „szabadidős funkciók” is felfedezték a maguk számára ezeket a kellemes adottságokkal rendelkező településrészeket. Ez a településforma a Dunántúlon korántsem ment-megy ritkaságszámba, de létéről, lakóiról, funkcióiról alig tud valamit a szakma. (A recenzált kutatás egyik vezetője, Kovács

Katalin Zalaszántó szőlőhegyéről publikált tanulmányt évekkel ezelőtt az Ethnográfia-ban.)

- Szinte mindegyik szemügyre vett falucsoport közelmúltjának és jelenének kitüntetett témája az elemi iskola léte, megtartása vagy elvesztése. Az iskolákért folytatott „harc” kimenetele a település vezetői presztízsének egyik legfontosabb alakítója, a közvélekedés szerint is a falvak életképességének vagy -képtelenségének fokmérője, szinte az egyetlen téma, amely időről időre akcióközösséggé tudja formálni a falvak lakóit. Az iskola léte a „lokális identitás” fontos része, finansziális kérdés a pénztelen falvak számára, a romák integrációjának kérdése és így tovább. (A kötetben közölt számos, e tárgyban megfogalmazott vélemény egyike: „Az a falu, ahol nincs iskola, gyerekszivaj, az meghal”.) Vérrre menő küzdelem folyhat, titkos paktumok köttenek és hangos viták zajlanak, változatos taktikák és praktikák vettettek be az iskolaügyben. Érdemes volna a hadszíntéren is tájékozódni az oktatáspolitikai alakítóinak az újabb és újabb iskolamodell megalkotásakor. (Bevallom, az én véleményem is változott a falusi „alapellátás”, különösképp az iskolaügy kérdésében, hisz hajlottam arra, hogy az iskolakörzetesítés problémáját a „gyorsan, kényelmesen, biztonságosan eljutni az iskolába, bárhol legyen is az” feladatára szűkítsem. [Megjegyzem, ez volna a természetes!] Tévedtem.)

A kötet kínálta tanulságok sora hosszan folytatható lenne. Így szinte szóra sem érdemes, hogy például a távolabbi múlt (akár a 19. század) falusi világának struktúrái – mint a jelen formálói – kevés figyelmet kaptak. Az ily terjedelmű anyagban szinte elkerülhetetlenek az apróbb pontatlanságok, elírások, mint például az, hogy Szatmár városa Trianon előtt nem Beregszász volt, hanem Szatmárnémeti, s a szatmári térség központjai között Nagykállót vagy Kisvárdát említeni legfeljebb magyarázattal ellátva fogadható el, vagy az akkurátusan „meghivatkozott” mű hiányzik az irodalomjegyzékből stb.

A bevezető fejezet („Kisfalvak lépésényszerben”) írója, Kovács Katalin így összegezte a vizsgálat tanulságait: „ahol kicsi a baj, ott a környezet erőforrásainak kisugárzó ereje 'magától' kínálja a kiutat. Ahol nagy a baj, ott nincs könnyű segítség, nem bízhatunk jól bevált módszerekben, a befektetői akarat vagy a fejlesztéspolitika erejében. Ott a hanyatlás lassítására ... éppúgy oda kell figyelni, mint az elsődleges és a másodlagos gazdaság, továbbá a közszféra bővítésére, fejlesztésére. Országos erőfeszítésre, a regionális és annál nagyobb léptékű térbeli, gazdasági és migrációs folyamatok megértésére, mindezek fényében megvalósított fejlesztésekre, a mobilitás feltételeinek erősítésére, ennek részeként a kapcsolatrendszerek bővítésére, kulturális érzékenységre és toleranciára... van szükség. Kezdetként.”

A sikeres vállalkozás eredményeit Baumann Tímea, Bódi Jenő, Durst Judit, Feischmidt Margit, Glózer Rita, Járosi Katalin, Kiss János Péter, Kiss Márta, Kovács Éva, Kovács Katalin, Osgyáni Gábor, Rácz Katalin, Schwarcz Gyöngyi, Szabolcska Orsolya, Szijártó Zsolt, Váradi Monika Mária és Virág Tünde összegezte.